

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**İSMAYILLI MÜHİTİNDƏKİ
AZSAYLI XALQLARIN FOLKLORU**

İxtisas: **5719.01 - Folklorşünaslıq**

Elm sahəsi: **Filologiya**

İddiaçı: **Dadaş Ağaməşədi oğlu Əliyev**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ -2021

**Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Folklor İnstitutunun "Azsaylı xalqların folkloru" şöbəsində
yerinə yetirilmişdir.**

Elmi rəhbər: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Afaq Xürrəm qızı Ramazanova

Rəsmi opponetlər: Filologiya elmləri doktoru, professor
Asif Abbas oğlu Hacıyev
Filologiya elmləri doktoru, professor
Mahmud Qara oğlu Allahmanlı
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ağaverdi Sərxan oğlu Xəlilov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.27-Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor
_____ **Muxtar Kazım oğlu İmanov**

Dissertasiya şurasının
elmi katibi: _____ **Səhər Hidayət qızı Orucova**
Filologiya elmləri doktoru,
dosent

Elmi seminarın sədri: _____ **Əfzələddin Dağbəyi oğlu Əsgərov**
dosent

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hər bir xalqın folkloru onun keçmişindən süzülüb gələn, bu gününü əyani şəkildə canlandıran, gələcəyinə işıq salan və bütün zamanlarda dəyərini qoruyub saxlayan söz xəzinəsidir. Regional müstəvidə azsaylı xalqların folklorunun öyrənilməsi ümumazərbaycan folklorşünaslığında yeni bir sahə kimi son illər xüsusi maraq doğurur. Təkzibedilməz faktdır ki, folklorlarda xalqın gündəlik həyat şəraiti və məişət qayğıları, istək və arzuları, xeyrə və şərə yanaşma tərz, müxtəlif situasiyalarda yaşadığı hiss-duyguları, ictimai-siyasi hadisələrə münasibəti, gələcəklə bağlı nikbin düşüncələri və baxışları öz əksini tapır. Texnoloji innovasiyaların və elmi-texniki yeniliklərin tez-tez baş verdiyi və qloballaşma prosesinin bütün həyat sahələrinə sirayət etdiyi, həmçinin şəhərlə kənd arasında həyat şərtlərinin yaxınlaşdığı müasir dövrdə folklor ardıcıl şəkildə toplanmalı və hərtərəfli tədqiq olunmalıdır. Bu baxımdan folklorun tədqiqi bütün zamanlarda öz aktuallığını və əhəmiyyətini qoruyur.

Amma tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən başlıca amil Ulu Öndər Heydər Əliyevin *“Azərbaycan müstəqil, demokratiya prinsiplərinə mənsub olan bir dövlət kimi öz ərazisində yaşayan bütün xalqlara, bütün millətlərə dinindən, dilindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq azadlıq, hücrriyyət imkanları verir”*¹ postulatından irəli gələn vəzifələrin həyata keçirilməsidir. Azərbaycan Respublikasının istər xarici, istərsə də daxili siyasətdə atdığı uğurlu addımlar (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” fərmanı², Azərbaycan Respublikasının

¹ Azərbaycanca multikulturalizm // <http://anl.az/el/emb /Multikulturalizm /sitatlar.htm>

² <http://www.e-qanun.az/framework/7762>

2009-cu ildə YUNESKO-nun “Mədəni özünüifadə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında” konvensiyasına qoşulması, 2012-ci ildə AMEA Folklor İnstitutunda “Azsaylı xalqların folkloru” şöbəsinin yaradılması, 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm mərkəzinin yaradılması və s.) Azərbaycanın müxtəlif regionlarına səpələnmiş azsaylı xalqların şifahi söz xəzinəsinin, zəngin adət-ənənələrinin də elmi səviyyədə toplanması, tədqiqi və təbliğini mümkün edir. Təsadüfi deyil ki, *“Azərbaycanda milli və dini birgəyaşayışın ən sivil normaları mövcuddur, ölkədəki tolerantlıq mühiti, dövlət-din münasibətləri bütün dünyada nümunə kimi qəbul olunur”*³.

Son dövrdə Azərbaycanın müxtəlif regionlarından böyük həcmdə folklor nümunələri toplanmış və elmi əsaslarla tədqiq edilmişdir. Regionlara səpələnmiş azsaylı xalqların folklor nümunələrinin tədqiq edilməsi zamanı ümumi folklor tədqiqatlarından fərqli olaraq, təkcə sırf nəzəri məsələlərə deyil, həm də bu və ya digər folklor janrının modifikasiyaları, dil-üslub özəlliklərinin aşkarlanması və həmin janrların yarandığı şəraitin psixoloji, ictimai və sosial baxımdan qiymətləndirilməsinə diqqət yetirilir. Azsaylı xalqların folklorunun tədqiqatı ilk baxışdan asan görünsə də, əslində burada tədqiqat obyektini daha diqqətli olmağı və regiondakı insanların həyatı, məişəti və etnopsixoloji xüsusiyyətlərinə bələd olmağı tələb edir. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə multikultural ənənələrə malik və tolerant ölkə kimi tanınmasında burada yaşayan hər bir xalqın, xüsusən də azsaylı xalqların dil və mədəniyyətinin öyrənilməsi, maddi və qeyri-maddi irsinin tədqiqat obyektinə çevrilməsi, xalqın bədii yaradıcılıq nümunələrinin toplanaraq nəşr edilməsi də mühüm rol oynayır. Çünki *“Azərbaycanda məskun olan etnoslar və onların mədəniyyəti bütövlükdə Azərbaycanın mədəniyyətinə rəngarənglik qatır, bu mədəniyyətin zənginləşmə-*

³ <https://president.az/articles/17843/print>

sinə xidmət edir”⁴. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir etnos öz mədəniyyətini yaşadığı coğrafi şəraitdən, dini inanclar sistemindən, məşğuliyyət növlərindən, əsrlərlə formalaşmış milli psixologiyasından asılı olaraq yaradır və nəticədə hər bir xalqın yaratdığı mədəniyyətdə onu digərlərindən fərqləndirən xüsusiyyətlər ortaya çıxır.

Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların folklorunun öyrənilməsi də müasir Azərbaycan folklorşünaslığının həssaslıqla yanaşdığı tədqiqat istiqamətidir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, AMEA Folklor İnstitutunda “Azsaylı xalqların folkloru” şöbəsinin yaradılması, İnstitutda “Azsaylı xalqların folkloru” seriyasından kitabların nəşr edilməsi, multikulturalizm tematikalı tədbirlərin keçirilməsi⁵, xüsusilə bu tədbirlərin *“milli-mədəni müxtəliflik baxımından zəngin bölgələrimizdə”*⁶ (Zaqatala, İsmayılı) keçirilməsi bu sahəyə olan diqqətin göstəriciləridir.

Dissertasiyanın mövzusu Azərbaycanın öz təbii-coğrafi mövqeyi, tarixi keçmişinin zənginliyi, təbii imkanlarının genişliyi, milli-etnik rəngarəngliyi ilə diqqət çəkən İsmayılı bölgəsindəki azsaylı xalqlarının folklorudur. Tariximizin dərin qatlarına endikcə bu regionun Azərbaycan tarixində nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu görmək mümkündür. Bu ərazidə əsrlərlə fərqli etnoslar yanaşı yaşamış və təkcə təsərrüfat fəaliyyətlərində deyil, mədəni həyatda da özünəməxsusluqlarını qoruyub saxlamışlar. Təsadüfi deyil ki, AMEA Folklor İnstitutunun İsmayılı

⁴ Paşayeva, M. Azərbaycan etnoqrafik xəzinələr muzeyidir // – Bakı: Tarix və onun problemləri. – 2011. №1, – s. 233

⁵ “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. – 236 s.; “Gücümüz birliyimizdədir” mövzusunda elmi konfransın materialları. – Bakı: Elm və təhsil, - 2017. – 248 s.

⁶ İmanov, M. Milli-mədəni müxtəliflik baxımından zəngin bölgələrimizdən biri // “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. - s.10.

rayonunun Lahıc qəsəbəsində keçirdiyi “Folklor milli kimlik kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransında akademik M.İmanov açılış nitqində İsmayılı folklor mühitinin bu cəhətini xüsusi olaraq vurğulamışdır: *“Mədəni müxtəliflik baxımından zəngin olan bölgələrimizdən biri İsmayılıdır. Burada Azərbaycan türklərindən başqa azsaylı xalqların da nümayəndələri yaşayır və onlar özlərinə məxsus folklor örnəklərini nəinki Azərbaycan, hətta dünya miqyasında təbliğ etmək imkanına sahibdir”*⁷.

Sözsüz ki, folklor regional mühitlərdə yaranır: *“Azərbaycan əhalisinin 95%-indən çoxunun Azərbaycan türklərinin təşkil etdiyi bir ölkədir. Azərbaycanın bölgələri ənənələrin qorunduğu və folklor nümunələrinin zəngin olduğu canlı qaynaqdır. Bu qaynaq ənənənin fasiləsizliyini və mədəniyyətin müxtəlifliyini təmin edən xüsusi folklor resurslarına malikdir. Azsaylı xalqların folklorunun səciyyəsi həm də onun etnik (Qafqaz, alban, iran, ərəb, slavyan, yəhudi və b.) və dini (müsəlman, xristian, iudaist) müxtəlifliyi ilə şərtlənir”*⁸. İsmayılı folklor mühiti də məhz belə mühitlərdədir. İsmayılı rayonunun coğrafi mövqeyi, tarixi və əhalisinin etnik tərkibi haqqında məlumatlar bu rayonun folklorunun da zənginliyindən xəbər verir. Belə mühitdə yaranmış folklorun milli-etnik səviyyədə öyrənilməsinə müasir dövrdə ehtiyac duyulur, çünki Azərbaycan folklorunu regionlar üzrə öyrənmədən onun ümumi mənzərəsini tam şəkildə yaratmaq qeyri-mümkündür.

Azərbaycan folklorşünaslığında regionlar üzrə folklor nümunələri artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ayrı-ayrı monoqrafik tədqiqatların predmeti olmuşdur. Bu tədqiqatlar

⁷ İmanov, M. Xalq mədəniyyəti və milli kimlik məsələsi // Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 illiyinə həsr olunan “Folklor milli kimlik kontekstində” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: Elm və təhsil, - 2019. - s.7.

⁸ Xəlil, A. Multikultural şəraitdə ortaq dəyərlər // “Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. - s.18

Azərbaycanın müxtəlif regionlarına aid olmuş, bəzən də konkret olaraq bu və ya digər ayrılıqda götürülmüş bir azsaylı xalqın folklor nümunələri öyrənilmişdir. Bir neçə azsaylı xalqın yaşadığı İsmayilli rayonu kimi (bundan əlavə, Quba, Xaçmaz, Balakən, Qəbələ, Zaqatala və b.) rayonların folkloru və etnoqrafiyası demək olar ki, kompleks şəkildə tədqiqata az cəlb edilmişdir. Bu sahədə aparılan tədqiqatlara M.Paşayeva⁹, Q.Cavadov¹⁰, M.Yaqubqızı¹¹ və b. elmi əsərlərini aid etmək olar.

Tədqiqatda İsmayilli rayonunda yaşayan lahıclar (tatlar), molokan rusları, ləzgilər, hapıtlar, etnoqrafik qruplardan Axıska türklərinin folklor nümunələri ilk dəfə dissertasiya səviyyəsində araşdırılmışdır. Bu tədqiqat işi gələcəkdə bu səpkidə aparılacaq araşdırmalar üçün ilk addım kimi qiymətləndirilə bilər. İsmayilli folkloru üzrə çoxlu toplama materialları ayrı-ayrı kitablar şəklində müxtəlif illərdə və fərqli müəlliflər (Vs.Miller, M.Əfəndiyev, M.Süleymanov, M.Hacıyeva, İ.Məsimov, S.Kərimova, A.Bağırılı, Ş.Dağlarov, T.Cəbiyeva, M.Rzayev,

⁹ Paşayeva, M. Azərbaycanlıların ailə mərasimlərində etnik ənənələr: XIX-XX əsrin əvvəlləri: Şəki-Zaqatala bölgəsinin materialları üzrə / M.Paşayeva. – Bakı: Azərneşr, 2008, – 308 s.; Paşayeva, M. Şahdağ xalqlarının folklor ənənələrində alban izləri// “Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri” Beynəlxalq konfransın materialları, Bakı, 8-9 sentyabr 2016-cı il. // Paşayeva, M. – Bakı: Mütərcim, – 2016. – 480s. s . 198-201 ; Paşayeva, M. Azərbaycanın qədim diyarı Xınalıq / M.Paşayeva. – Bakı: Azərneşr, 2006, – 60 s. və s.

¹⁰ Cavadov, Q. Udlər. Tarixi-etnoqrafik tədqiqat / Q.Cavadov. – Bakı: Azərbaycan, – 1996, – 240 s.; Cavadov, Q. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları / Q.Cavadov. – Bakı: Elm, – 2000, – 440 s.; Cavadov, Q. Talışlar. Tarixi-etnoqrafik tədqiqat / Q.Cavadov. – Bakı: Elm, – 2004, – 616 s. və s.

¹¹ Yaqubqızı, M. Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm / M.Yaqubqızı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 184 s.; Azsaylı xalqların folkloru. I cild // – Bakı: Elm və təhsil, – 2014. – 204 s.

N.Xalıqov, İ.Məsimov, A.Vəlbinəli və b.)¹² tərəfindən çap edilsə də, həmin folklor nümunələri haqqında elmi-nəzəri baxımdan dəyərləndirmə və ümumiləşdirmə aparılmamışdır.

İsmayılı bölgəsindəki azsaylı xalqların folklor irsini araşdırarkən maraq doğuran elmi və regionşünaslıq səpkili əsərlərdən, habelə XIX əsrin sonlarından başlayaraq nəşr olunmuş materiallardan, milli və beynəlxalq təcrübələrdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın əsas tədqiqat obyektı İsmayılı mühitində yaşayan azsaylı xalqların folklorudur. İsmayılı mühitindəki azsaylı xalqların folklorunun, tarix, dil, mədəniyyət və məişət özəlliklərinin öyrənilməsi isə tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın qarşısında duran əsas məqsəd İsmayılı mühitindəki azsaylı xalqların folkloru əsasında bu ərazidəki folklor ənənələrinin özəlliklərinin araşdırılmasıdır. Bu məqsəd aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

Birincisi, İsmayılı folklor mühitini tarixi-mədəni, inzibati-coğrafi, sosial-iqtisadi aspektlərdən səciyyələndirmək;

İkincisi, ərazinin folklor mühitində azsaylı xalqların yerini müəyyənləşdirmək və burada yaranmış folklorun mövzu və janr rəngarəngliyini, hər bir etnosun folklor nümunələrində digər etnosla ortaqlıq və fərqli cəhətləri üzə çıxarmaq;

¹² Миллер Вс. Татские этюды часть I. Тексты и татско-русский словарь. Москва: Труды Лазаревского института вост. языков., – вып. XXVI, 1905 г. – 79с; Эфендиев М.Г. Селение Лагич, Геокчайского уезда, Бакинской губернии // СМОМПИК, выпуск 29, 1901, с.45-96; Vəlbinəli A . Bir tarix bir Qalacıq . // A.Vəlbinəli. – Bakı: 2010, – 116 s. ; Ализаде А. Лагич. Историко-этнографическое исследование.//А.Ализаде. – Баку: Чашыоглы, – 2010. – 524 с. Насијева М. Lahic nağıllı dünyam.// М.Насијева – Bakı: Kövsər, – 2013, –224 s.; İ.Məsimoğlu. Haputlular / İ.Məsimoğlu. – Bakı: Şəms, 2010, – 83 s. və s.

Üçüncüsü, azsaylı xalqların nümayəndələrindən (folklor söyləyicilərindən) toplanmış və sistemləşdirilmiş folklor örnəklərinin yaranma, ifa və qorunma vəziyyətini müəyyənləşdirmək və s.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda dünya və Azərbaycan folklorşünaslığının metodoloji prinsipləri və elmi-nəzəri təcrübələri metodoloji əsas kimi götürülmüşdür. Tədqiqat tarixi-müqayisəli və tipoloji təhlil üsulları ilə aparılmışdır.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Azsaylı xalqların folklor örnəklərinin sistemli şəkildə toplanması və öyrənilməsi nəticədə Azərbaycan mənəvi mədəniyyətinin hərtərəfli öyrənilməsində əhəmiyyətli addımlardanandır.

- Bölgənin azsaylı xalqları həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, mədəni həyatında da identikliyi müəhafizə etmiş, öz adət-ənənələrini formalaşdırmış, folklor nümunələri yaratmış və yanaşı yaşadıkları digər xalqların ənənələrindən qarşılıqlı şəkildə bəhrələnmişlər.

- Tədqiqatda İsmayılıda yaşayan azsaylı xalqlara aid folklor materialları əsasında bölgə folklor mühitinin başlıca özəllikləri öyrənilmiş, folklor örnəkləri mövzu və janr baxımından qruplaşdırılmış, özünəməxsus janr və folklor qəhrəmanları, ortaq adət-ənənə və mərasimlər üzə çıxarılmış, az sayda qalmış söyləyicilərin fərqli dillərdə, bilinqvizm mühitində folklor nümunələrini ifa bacarıqları, eyni bir mühitdə yaşayan fərqli millətlərdən toplanmış nümunələrdə oxşarlıq və fərqliliklər aşkarlanmış, Azərbaycan folklor mədəniyyətinin yaranması və zənginləşdirilməsində bu xalqların rolu müəyyənləşdirilmiş, ümumiyyətlə, folklorumuzun ümumi panoramının yaradılması imkanları və s. kimi məsələlər əhatə edilmişdir.

- Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik sözləri ilə desək, *“ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif*

millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlar”¹³ sayılan Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinin təməl prinsiplərinin multikulturalizm və tolerantlığın olduğunu təsbiti kimi məhz azsaylı xalqların dil və mədəniyyətinin öyrənilməsinə diqqət hesab edilməlidir. Məhz bu siyasətin nəticəsidir ki, bu xalqlar milli kimliklərini və özünəməxsus adət-ənənələrini qorumuş və folklor irsini günümüzədək yaşatmışlar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatda mövzu ilə bağlı bir çox yeni nəticələr əldə edilmişdir. Onları əsas etibarilə aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- İsmayilli rayonunda yaşayan azsaylı xalqlara aid folklor nümunələri üzrə, ümumiyyətlə, əvvəllər sistemli tədqiqat aparılmamışdır. Dissertasiya bu sahədə ilk tədqiqat işi kimi diqqəti cəlb edir;

- Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq bir region çərçivəsində yaşayan azsaylı xalqların folklor ənənələri öyrənilərkən onların folklorunda özünəməxsus janr və mövzu özəllikləri aşkarlanmış və nəticədə folklorə xas ənənəvi keyfiyyətlər (variasiyalar, fərqliliklər, oxşarlıqlar və s.) hərtərəfli öyrənilərək sistemləşdirilmişdir. Bu baxımdan nümunə kimi, Azərbaycan türk folkloru üçün səciyyəvi olan nağıl və lətifə personajlarının azsaylı xalqların arasında dolayan tipajları, onların süjetlərinin yerli söyləyicilər tərəfindən bu və ya digər məkana və zamana uyğunlaşdırılması, həmçinin regiondakı azsaylı xalqlar tərəfindən müəyyən cəhətləri ilə bu personajlara bənzər nağıl və lətifə qəhrəmanlarının yaradılması göstərilmişdir;

- Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq azsaylı xalqların yaşadığı İsmayılının folklor mühiti təkcə etnik baxımdan araşdırılmamış, həm də folklor nümunələrinin yarandığı bilinqvizm və bikulturalizm mühitinin özəllikləri göstərilmiş, habelə ifa məkanı məsələlərinə də toxunulmuşdur;

¹³ Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyası multikultural dəyərlərin qaranlı kimi // <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2016/may/490952.htm>

- Azərbaycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq İsmayılı bölgəsi səviyyəsində milli və dini fərqliliklərə sahib olan azsaylı xalqların təkcə təsərrüfat fəaliyyətində deyil, həm də gündəlik məişətində, adət-ənənələrində, dini ayin və bayramlarında multikulturalizm və tolerantlıq zəminində qarşılıqlı formada zənginləşmə meyilləri aşkarlanmış və ümumazərbaycan folklorunda hər bir etnosun yerinin müəyyənləşdirilməsinə cəhd edilmişdir və s.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin *nəzəri əhəmiyyəti* ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda yaşayan hər bir xalqın öz milli identikliyi göstərən folklor ənənələrinin öyrənilməsi və qarşılıqlı zənginləşdirmə məsələsi müasir dövrümüzdə elmi cəhətdən çox aktualdır, çünki istər ölkə, istərsə də beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların dil və mədəniyyətinə maraq ildən-ilə artır. Dissertasiyadan əldə edilmiş elmi nəticələrdən gələcəkdə digər regionların araşdırılması zamanı istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın *praktiki əhəmiyyəti* isə dissertasiyada araşdırılmış folklor nümunələrindən və tədqiqatda aparılmış sistemləşdirmə və ümumiləşdirmələrdən şifahi xalq ədəbiyyatının tədrisi zamanı və xüsusən də müqayisəli təhlildə istifadə imkanlarından ibarətdir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Araşdırmanın məzmunu, işdə əldə edilmiş əsas nəticələr, başlıca qənaət və yeniliklər müəllifin Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə Azərbaycan Ali Attestasiya Komissiyasının tələblərinə uyğun nəşrlərdə çap etdirdiyi əsərlərində, habelə İsmayılı rayonunda yaşayan azsaylı xalqların folklor nümunələrini özündə ehtiva edən 2017-ci ildə AMEA Folklor İnstitutunun qərarı ilə çap olunmuş kitabda¹⁴ öz əksini tapmışdır.

¹⁴ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – 196 s.

Tədqiqatın nəticələrindən ali təhsil müəssisələrində və azsaylı xalqların folklorunun tədrisində əlavə vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Dissertasiya işi AMEA Folklor İnstitutunun “Azsaylı xalqların folkloru” şöbəsində hazırlanmışdır.

Dissertasiyanın mövzusu AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının 17 oktyabr 2014-cü il (protokol №6) və Respublika Əlaqələndirmə Şurasının 24 noyabr 2015-ci il tarixli (protokol №7) protokollarının qərarları ilə təsdiq olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş (15814), I fəsil (43811), II fəsil (62696), III fəsil (79622), IV fəsil (67897), nəticə (8589) və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla, ümumi həcmi (278429) işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” bölümündə mövzunun aktuallığı, öyrənilmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti aydınlaşdırılmışdır.

Dissertasiyanın “**İsmayılı folklor mühitinin ümumi mənzərəsi və multikultural ənənələr**” adlı birinci fəslə üç paragrafdan ibarətdir. “*İsmayılı folklor mühitinin tarixi-mədəni, inzibati-coğrafi, sosial-iqtisadi strukturu*” adlanan birinci paragrafında İsmayılı rayonu zəngin və füsunkar təbiətə, əhalinin məşğuliyyəti və təsərrüfatı üçün geniş və əlverişli imkanlara – torpaq, su, meşə ehtiyatlarına malik, müxtəlif etnosların məskunlaşdığı bir ərazi kimi səciyyələndirilmiş, bu regionun tarixi-mədəni və inzibati-coğrafi mənzərəsi yaradılmışdır.

Bu fəslin “*Azsaylı xalqların folklorunda bilinqvizm faktorı*” adlanan ikinci paragrafında müasir dünyada əhəmiyyətli dil hadisəsi olan bilinqvizmin təbiəti haqqında məlumat verilmiş, onun bir sosial-mədəni hadisə kimi səbəbləri göstərilmiş və

azsaylı xalqların yaşadığı İsmayılı bölgəsinin yaşayış məntəqələrində bilinqvizm, bəzən də polilinqvizm mühitinin funksionallaşması qeyd edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, azsaylı xalqların folkloruna bilinqvizm faktoru təsirsiz ötüşmür. İkidilli folklor söyləyiciləri bildikləri və başqa dillərdə eşitdikləri folklor nümunələrini ifa şəraitindən asılı olaraq həm öz ana dilində, həm də orijinalda– Azərbaycan dilində söyləməklə folklor repertuarını yeni süjet, janr, bədii fiqurlar və formalarla zənginləşdirir, ana dilində olan folklor nümunələrini digər xalqların folklor nümunələri ilə müqayisə edə bilirlər.

Lahıç, ləzgi və hapıt folklor mühitlərində nağıllar, atalar sözləri, lətifələr və tapmacalar həm bu xalqların, həm də Azərbaycan dilində söylənir. Amma bu xalqların folklorunda özlərinə xas, öz dillərində söylənən folklor örnəkləri də mövcuddur. Molokanlar isə folklor nümunələrini yalnız rusca söyləyirlər. Lakin situasiya tələb etdikdə tərcümədən, yaxud Azərbaycan dilindəki analoji variantdan (*Кто не работает, тот не ест* – İşləməyən dişləməz) istifadə edərək həmin nümunəni söyləyirlər.

“*Azsaylı xalqların folklorunda multikultural dəyərlər*” adlanan üçüncü paraqfda Azərbaycanda mövcud olan etnik rəngarənglikdən danışılır və araşdırma zamanı adət-ənənələrdə, bayramlarda və bir sıra mərasimlərdə çoxlu sayda oxşarlıqlar aşkar edildiyi nümunələrlə göstərilir.

Azərbaycanın əksər xalqlarının qeyd etdikləri uşağa adqoyma və uşağın birinci dişinin çıxması molokanlar tərəfindən xüsusi mərasim şəklində qeyd olunur. Novruz bayramında uşaqların ev-ev gəzib hədiyyə toplaması, gənc qızların “qulaq falı” üçün getməsi molokanlar arasında da yayılmış adətlərdəndir. Babadağ ziyarətinə o qədər insanlarda inam yaranıb ki, İvanovkada yaşayan molokan rusları belə deyirdilər: “Üç-dörd qızın olsa, oğlan istəsən, Babaya get”.

Multikulturalizmin ən böyük uğuru dini və mədəni tolerantlıqdır, bu tolerantlıq fonunda hər kəs yanaşı yaşadığı digər xalqın adət-ənənələrinə nəinki hörmətlə yanaşır, həm də həmin

mərasimlərdə həvəslə iştirak edir. İsmayılıda da eyni mənzərənin şahidi olmaq mümkündür.

“İsmayılı folklor mühitində azsaylı xalqların yeri” adlanan ikinci fəsil beş paragrafdan ibarətdir. “*Lahıclar*” paragrafında Lahıç qəsəbəsi və onun ətrafında olan 15-dən artıq kənddə yaşayan lahıcların dili və etnik mənsubiyyətləri haqqında fikirlər irəli sürülmüş, rus şərqşünasları Vs.Miller, B.Miller, Anisimov, Qrünberq¹⁵ və b. tatlarla əlaqədar fikirlərinə yer verilmiş və münasibət bildirilmişdir.

Paragrafda həmçinin lahıcların məşğuliyyəti, məişəti və mədəni həyatının əsas cəhətləri göstərilmiş, xalq sənətlərinin (misgərlik, dəmirçilik, bənnalıq, həkkaklıq, sərraclıq, dabbağlıq, qalayçılıq və s.) güclü inkişafı və bunun əhalinin həyatına, o cümlədən folklor nümunələrinə də təsiri qeyd edimişdir.

Lahıç xalq sənətlərindən və bu sıradan misgərlik sənətindən belə geniş bəhs olunması səbəbsiz deyil, çünki lahıcların mədəni həyatında, mərasimlərin, adət-ənənələrin məzmun və tərtibatında, şifahi xalq ədəbi nümunələrində xalq sənətlərinin təsiri çoxdur. Rəvayətə görə, *Lahıca misgərlik sənətini gətirən ilk sənətkarın olmuş Baba Sədinin adı ilə bağlı misgərlərin keçmişdə “Babo Sədi” adlanan xüsusi bir bayramı vardı. Metal, su və od kulturlarının izlərinə bu gün də rast gəlmək mümkündür. Sənətkarlar “çörək ağacı” hesab etdikləri çəkiç və zindanlara hörmət bəsləyər, hətta zindana and içərdilər*¹⁶. Təsadüfi deyil ki, 2015-ci ildə Lahıç misgərlik sənəti Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın

¹⁵ Миллер Б. В. Таты, их расселение и говоры// – Изв. Общества обслед. и изуч. Азербайджана, – Баку:Азгиз, – 1929, № 8, вып.7, – 44 с.; Миллер В.с. Татские этюды часть I. Тексты и татско-русский словарь. Москва: Труды Лазаревского института вост. языков. – вып. XXVI,1905 г. – 79 с.; Грюнберг А.Л, Язык северо-азербайджанских татов / А.Грюнберг. – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, –1963. – 208 с.

¹⁶ Söyləyici – Əliyev Kəbləmi, 1966, misgər, Lahıç qəs., lahıç

birbaşa dəstəyi ilə YUNESKO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Reprezentativ siyahısına daxil edilmişdir.

“*Ləzgilər*” paraqrafında göstərilir ki, hazırda ləzgilərin geniş yayıldığı Qalacıq, İstisu, umağallı, Qurbanəfəndi, Külüllü, Vəng və digər yerli əhali ilə qarışıq yaşadıqları kəndlərdə ləzgi folklor ənənələri qorunur və davam etdirilir. İsmayılıda yaşayan ləzgilərin qədim və zəngin folklor ənənələri, demək olar ki, çox az miqdarda, fragmentar şəkildə toplanmış ¹⁷, ara-sıra yerli rayon qəzetində çap olunmuş, amma elmi əsaslarla öyrənilməmişdir.

“*Hapıtlar*” paraqrafında hapıtların əsasən Hacıhətəmli və Mollaisaqlı kəndlərinin əhalisinin əksəriyyətini təşkil etdikləri qeyd edilir. Hapıtlar Azərbaycanın Qafqaz dil ailəsinə mənsub hapıt dilində danışır. Buranın sakinlərinin əslisi Qubanın Hapıt kəndindəndir. Belə rəvayət edirlər ki, Qubanın Hapıt kəndində yaşamış Hacı Hətəm və Molla İsaq adlı şəxslər İsmayılıya qışlaq məqsədilə köçüb gəlmiş, daimi məskən salmış və əsasən də heyvandarlıqla məşğul olmuşlar. Burada yaşayan hapıtlar öz tarixi vətənləri ilə əlaqələrini çoxdan itirsələr də, dil, adət-ənənə və mədəni özəlliklərini qoruya bilmişlər. Əhali XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində bura qışlaq məqsədilə gəlib məskunlaşsa da, artıq indi köçəri həyat tərzini keçirmir. Hapıtlar çox zəhmətsevər insanlardır, əsas məşğuliyyətləri kənd təsərrüfatıdır.

İsmayılı rayonundakı hər iki hapıtdilli kənddə bilinqvizm dil şəraiti hökm sürür. Sakinlər Azərbaycan və hapıt dillərindən sərbəst şəkildə istifadə etməyi bacarsalar da, bu dillər zaman, məkan, məqsəd və situasiyadan asılı olaraq funksionallaşır.

Hapıtların folklor irsini toplayarkən və araşdırarkən əsas çətinlik ondan ibarət olmuşdur ki, indiyə qədər bu azsaylı xalqın

¹⁷ Azərbaycanda yaşayan xalqların atalar sözləri və deyimləri / tərtib edən İ. Məlikova. – Bakı: Ecoprint, – 2016. – 168 s. ; Uğur. Ləzgilərin inancları və toy adətləri / Xalq cəbhəsi, – 2016. – 2 noyabr. – s.13; Azərbaycanda yaşayan xalqların əfsanə, rəvayət və nağılları / tərtib edən İ. Məlikova. – Bakı: 2018. – 196 s.; Kərimova, S. Qusar. Qusarlılar / S.Kərimova. – Bakı: Ziya, – 2011. – 706 s.

tarixi, dili, folklor ənənələri sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. Amma hapıtların dili və folklor nümunələrinin toplanması və tədqiqata cəlb edilməsi sahəsində Mollaisaqlı kəndindən müəllim İldırım Məsimov, Hacıhətəmlidən jurnalist Xeyrulla Ağayev, fil.ü.f.d. Atəş Əhmədli, fil.ü.f.d. Sevda Qasımova və b. tərəfindən müəyyən işlər görülmüş, kiçik həcmdə də olsa, hapıtlardan toplanmış folklor örnəkləri və onlara həsr olunmuş yazılar dərc olunmuşdur¹⁸.

“*Molokanlar*” adlanan dördüncü paraqrafda molokan rusların ən mühüm yaşayış məntəqələrindən birinin İsmayılı rayonuundakı İvanovka kəndi olduğu göstərilir. Azərbaycanın bölgələrinə molokanların əsas köçləri və sürgünü ilə rus çarizmi eyni zamanda pravoslavlığın parçalanması və molokanlığın yayılmasına mane olmaq, imperiyanın sərhədlərində müdafiə səddi yaratmaq, qeyri-rus əyalətlərində etnik dayaq yaratmaq, rus dili və mədəniyyətinin təbliğinə və populyarlaşdırılmasına nail olmaq istəyirdi.

Din xadimlərinin vasitəçiliyinə ehtiyac duymayan, kilsə və ikonaları inkar edən molokanların arasında müqəddəslər kultu və xaç vurmaq adəti yoxdur. Molokanlığın əsas şüarları bunlardır: *“Yaxınlarını özün kimi sev. Hər kəsə rəhmli ol, imkansızlara kömək et və yaxınlarını incitmə. Onlar Bibliya mətnlərinə simvolik və allegorik təfsirlər verirlər... Onlar donuz əti yemir, spirtli içkilər içmir və tütün çəkmirlər”*¹⁹.

Molokanlar 200 ildən artıq müddətdə tarixi vətənlərindən ayrı düşdüklərinə baxmayaraq, öz milli adət-ənənələrini yaşatmış və

¹⁸ Uğur. Hapıtlar: tarixi, mədəniyyəti, dili / Xalq cəbhəsi, – 2016. – 19 yanvar.; Məsimovlu, İ. Hapıtlular / İldırım Məsimovlu. – Bakı: Şəms, – 2010. – 84 s. və s.

¹⁹ Традиции и обычаи наших предков в век информатизации .Происхождение молокан [Elektron resurs] URL: <http://www.arzproect.narod.ru/tradecii/sosh3/index.files/Page503.htm>

mənsub olduqları dini cərəyanın əsaslarına ciddi əməl edərək yaşadıkları mühitə uyğun yeni folklor nümunələri yaratmışlar.

Fəslin “*Bölgədə yaşayan etnoqrafik qrup - Axıska türkləri*” adlı son paragrafında dünya tarixində fərqli səbəblərdən müxtəlif ölkələrə səpələnməyə məruz qalan xalqlardan biri - Gürcüstanın Axalkalaki əyalətindən didərgin düşərək hazırda Özbəkistan, Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Azərbaycan, Qırğızıstan və Türkiyədə yaşayan Axıska türkləri haqqında məlumat verilir. XX əsrdə yaşadıkları məkanın iki dəfə zorla tərk etməyə məcbur edilmiş Axıska türklərinin yollarda və zorla köçürüldükləri ərazilərdə düçar olduqları xəstəlik, qürbət dərdi, doğma torpaq itkisi, sürgündəki məişət çətinlikləri və onlara qarşı irəli sürülmüş əsassız ittihamlar bu xalqı sındırmamış, öz milli kimliklərini qoruyub saxlamağına mane olmamışdır. İsmayılı rayonunda bir neçə kənddə (Qoşakənd, Zərgəran, Kürdmaşı və s.) yaşayan Axıska türklərinə məxsus folklor nümunələrində (atalar sözləri, əfsanələr, mif, rəvayətlər, əhvalatlar, nağıllar, lətifələr, türkülər, manilər və uşaq folkloru örnəkləri, habelə aşıq şeirləri)²⁰ aparıcı mövzu vətənpərvərlik, vətənlə bağlı nostalji hislər, qürbət motivi, doğma yurdun gözəlliklərinin təsviridir.

Dissertasiyasının “**İsmayılı bölgəsinin azsaylı xalqlarının epik folkloru**” adlanan III fəslində İsmayılı bölgəsində yaşayan azsaylı xalqların yaratdıqlar epik folklor nümunələri fərqli janrlar üzrə araşdırılmışdır. Fəsil beş paragrafdan ibarətdir. “*Əsatir, əfsanə və rəvayətlər*” adlanan birinci paragrafda Lahıc folklorunda yerli əhali arasında dolaşan həm “*Məməbədüş*”, həm “*Dədə don pəri*”, həm də “*Cirancinə*” adlandırılan demonoloji varlıq haqqında çoxlu əhvalatlar tədqiq edilmişdir.

Lahıcın arasında söylənən əfsanələrin əksəriyyəti Lahıcın yaxınlığında yerləşən dağ, qaya və digər təbii abidələrlə bağlıdır. Bölgədə “Lahıc” toponimi, İsmayılı və ətraf rayonların

²⁰ Aliyev, D. Ahıska türk atasözlerinin özellikleri // Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu. – Erzincan: 11-13 mayıs 2017, – cilt 1, – s.61-65.

sakinlərinin müqəddəs hesab etdikləri Babadağ ziyarətgahı ilə bağlı çoxlu əfsanələr dolaşmaqdadır.

Lahic rəvayətlərinin əksəriyyəti peyğəmbərlərin, imamların və məşhur hökmdarların həyatı ilə bağlıdır. Belə rəvayətlərdən biri Nadir şah Əfşarın Lahıcın yaxınlığından axan və güclü yağışlar səbəbindən məcrasını tez-tez dəyişən Girdiman çayının yanından keçərkən başına gələn hadisələrdən bəhs edir. .

Ləzgilərin folklorunda çoxlu nağıl, rəvayət və əfsanələr vardır. Belə nümunələrdən biri - Nadir şahın Dağıstana yürüşü ilə əlaqədar rəvayətdə deyilir: *“Nadir şah...Dağıstana hücum edir və...Misgincə kəndinə gəlir. Burada onun bir qardaşı yerli əhali tərəfindən öldürülür. Onunla bərabər Dağıstana gəlmiş bacısı... qardaşının intiqamını almağa çalışır və yerli əhalidən bu qisası alır”*²¹.

Hapıtların folklorunda real tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı rəvayətlərdən biri İslamın müqəddəslərindən olan imam Əli ilə bağlıdır. Rəvayətin qısa məzmunu belədir: *Həzrət Əli Qəbələyə gəlir və buranın hökmdarının qızı ilə evlənir. Gedəndə arvadına bilərzik verir və tapşırır ki, oğlum olsa, adını Murad qoyarsan, bu bilərziyi də qoluna taxarsan. İl keçir və Həzrət Əlinin oğlu olur, adını dediyi kimi Murad qoyurlar. Həzrət Əli özü bu yerlərdən keçib şimala gedir və ... görür ki, uşaqlardan biri qalan doqquz uşağın hamısını döyür, odur ki istəyir o da həmin uşaq ilə oynasın. O bacarmayanda hirsələnir, yapışır uşağın qolundan bütün gücü ilə kənara atır. Atanda uşağın qolunda bilərziyi görüb tanıyır və “Ko Murad, Ko Murad...” – deyər çığır. Amma gec olur, uşaq elə zərblə yerə dəyir ki, bir az çırpınır və ölür. O vaxtdan həmin yer Ko Murad adlanır*²².

“Nağıllar” paraqrafında nağıl janrından danışılarkən onun bütün xalqların, o cümlədən İsmayılıda yaşayan azsaylı xalqların mədəni həyatında əhəmiyyəti, məşhur söyləyicilərin ustalığı və

²¹ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.151

²² Yenə orada, s.178

nağılların söyləndiyi bilinqvizm mühitindən bəhs edilmişdir. Lahıcın öz nağılları o qədər də çox deyil, onların arasında Azərbaycan folklorunun təsiri altında yaranmış və bütün Şərqdə, o cümlədən İranda məşhur olan motivlərin əsasında qurulan nağıllar daha çoxdur. Lahıc folkloruna məxsus cəhətlərindən biri də bəzi janrlarda məhəlli xüsusiyyət - sənətkarlıqla, xüsusən də misgərliklə bağlılıqdır. “Sənətkarın gücü” adlanan ailə-məişət nağılında ölüm qabağı üç oğluna vəsiyyət edən qoca misgərdən sonra hər oğul bir cür yaşayır. Axırda məlum olur ki, əsl sənət həmişə insana xoşbəxtlik gətirir və sənətə hörmət vacibdir.

Hapıtların özünəməxsus nağılları çox azdır. Olanlar da həmcə çox kiçik olmaqla bərabər, nağıl janrına xas əsas xüsusiyyətləri özündə əks etdirmir. Amma müəyyən qədər təhsili olan yaşlı qadınlar və kişilər kiçik nağıllar danışır ki, onların da əksəriyyəti nağıl kitablarındakı keçəllər və şahlarla bağlı nağıllardır.

“*Lətifələr, qaravəlli və şəbədələr*” paraqrafında məlumat verilir ki, Lahıc folklorunda qaravəlliyə bənzər, lakin həmcə çox da böyük olmayan və şəbədə adlanan janra rast gəlinir. Şəbədələrdə başqasını lağa qoymaq istəyən adam axırda elə gözlənilməz bir cavab alır ki, özü gülünc vəziyyətə düşür. Lahıcda nağıl söyləyiciləri “ustadlar nağıldan əvvəl üç şəbədə deyərmişlər”. Lahıc şəbədələrinin *Kələməülə* (lahıcca “böyük əmi, yaxud Böyük molla”) adlı ancaq yerli mühitə məxsus qəhrəmanı var.

Baməzə xasiyyəti və hazır cavablığı ilə seçilən lahıcların söhbətlərində lətifələrə, şəbədələrə (lağa qoyma), məsxərələrə (gülüş hədəflərinə) və hətta bir qədər dar çərçivədə deyilə biləcək atalar sözü və məsəllərə tez-tez rast gəlmək olur. Lahıcda söylənən lətifələri qəhrəmanları baxımından ənənəvi (Bəhlul Danəndə və Molla Nəsrəddin) və lokal (Qulu Şeyda, Ələmdar, Beydulla, Nəcəfəli Məhtab, Nəzər Aliheydər) olmaqla bir neçə yerə bölünə bilər.

Lokal lətifələrin əsas qəhrəmanı olan Qulu Şeyda ən adi situasiyanı belə lətifəyə çevirər və onun adı ilə bağlı lətifələrin sonluqları sonradan xalq arasında zərb-məsəllərə çevrilərmiş. Qulu Şeydanın yaşadığı dövrdə, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti illərində xalq arasında düz danışan və məmurların qərarlarına etiraz edə bilən adamlar da var idi. Bu cəhətdən bir lətifə maraq doğurur: *“Qulu Şeyda bir gün Lahıcdan olan bir neçə nəfərlə rayon partiya komitəsinin I katibinin qəbuluna gəlir ki, o, kəndə su çəkdirmək üçün müəyyən qədər pul ayırsın. Katib hirsələnir və bildirir ki, onların olan-qalan suyunu da kəsmək lazımdır.*

Qulu Şeyda şükür edir. Katib səbəbini soruşanda belə deyir:

– Bəxtimiz gətirib ki, gücün yalnız suya çatır. Allah eləməmiş, birdən vəzifən bir az da böyük olsaydı, çörəyimizi də kəsərdin”²³.

Həpətlərin arasında hazır cavablığı və bəmərə danışığı ilə seçilən adamlardan Ağalar, Nəsim, Vəzir, Bağdayısı, Qəfər və daha bir neçə şəxsin adını çəkmək olar. Belə şəxslərdən biri və öz sadələşmə və bədahətən söylənmə deyimləri ilə məşhur olan Dəli Yusif adı ilə bağlı lətifələrdir.

İsmayılı rayonunda yaşayan əzsaylı xalqların *“Atalar sözü və məsəllər”* üçüncü fəslin dördüncü paragrafında tədqiq edilmişdir. Lahıç folklorunda *“piyəruna sıxanı”* adlandırılan atalar sözləri mövzuca rəngarəngdir: atalar sözlərində qocalıq-cavanlıq, halal və haram, pislilik və yaxşılıq, acı-şirin, ölü-dirli və s. təzad yaranan əksliklər qarşılaşdırılır və onların arasında olan fərq, yaxud birinin üstünlüyü aydın şəkildə, konkret nəticələrlə üzə çıxır. Məsələn: *Bə dınyo duto çi bamundan: yeki xubi, yeki xərob* (Bu dünyada iki şey qalır: pislilik və yaxşılıq); *Man mürdə, tı zınd* (Mən ölü, sən diri); *Zuhuni şırın, sıxanı təhl* (Dili şirin, sözü acı); Lahıç atalar sözləri arasında, təbii ki, Azərbaycan folkloru üçün səciyyəvi və yaygın olan atalar sözlərinin sadəcə tərcüməsindən yaranan atalar sözləri kifayət qədər çoxdur.

²³Qulu Şeydanın lətifələri / toplayanı Ə.Kərimli. Bakı: 2003, 54s

Lahıc məsəlləri konkret situasiyanın məntiqi nəticəsi kimi yaranır və yalnız lahıcca işlədilir. Məsələn, “*Qulom Səməd umorəni*” (azərbaycanca “Qulam Səməd gələndə” ifadəsi isə maraqlı bir əhvalatdan sonra yaranıb: “*Arvadın “Birdən yağış yağar, çayda sel olar” kimi xəbərdarlığına Qulam əhəmiyyət vermir və yola düşür. Çox keçmir şiddətli yağış başlayır və ...Girdiman çayı aşılıb-daşır. Qulam Səmədoğlu elə o gedən olur, bir daha qayıtmır...*”²⁴. İndi də mümkün olmayan bir iş haqqında “Qulam Səməd gələndə” məsəlini işlədirlər.

Vaxtilə yeddi minə yaxın əhalinin yaşadığı Lahıccda eyni adlı adamlara ayırmaq üçün ləqəblər qoşulurdu. Ləqəblər seçilərkən yaşadığı yer, görkəm, sənəti, atasının adı yaxud bir fakt yaxud əhvalat, əsas götürülürdü: Hüseyn Səqət (şikəst), Hacı Yezid, Həlimə Hitler, Nasur xırs (ayı), Naği misgər, Vini (burun) Rəşid, Ələsgər çüstdüz (çəkməçi).

Ləzgilərin epik folklorunun mühüm janrı olan ləzgi dilində söylənən “bubaurin qafar”, yəni atalar sözləri gündəlik həyatın müxtəlif sahələrini əhatə edir. Mövzuca kifayət qədər rəngarəng olan ləzgi atalar sözləri arasında sətiraltı mənə ilə yanaşı incə bir yumor və şuxluğun aydın şəkildə sezildiyi nümunələr var: “*Ажыз ламрал кьвед акьахда*”²⁵ – Aciz eşşəyi iki nəfər minər”, Məsələn: “*ЧуьхемI паназ пIуркьи этем канда*.”²⁶ – Pinti arvada kor ərlə lazımdır” atalar sözündə bir tərəfdən arvadın pintiliyi pislənsə də, digər tərəfdən bunun ailədə söz-söhbət yaradacağına işarə vurulur və ailədə qalmaqalın yaranmaması üçün çarə ancaq ərin özünü korluğa vurmasına qalır. Ləzgi bayadrlarında tez-tez səslənən “dağ” sözünə atalar sözlərində də rast gəlinir. Məsələn, bu atalar sözlərindəki hər kəsə dayaq, kömək lazım olduğu kimi dağa da

²⁴ Süleymanov, M. Azərbaycan diyarı Lahıcc / M.Süleymanov. – Bakı: Vətən, – 1994. – s. 152.

²⁵ Azsayılı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.151

²⁶ Yenə orada, – s.149.

arxa lazımdır fikri təsdiqlənir: *Дагъдизни дагу кIанда*²⁷. – Dağa da arxa gərəkdir.

Hapıtların öz dillərində söylədikləri atalar sözləri də az deyil, məsələn, “*Əsine xaldıkir xal şeereded, xal qələr şe*²⁸ – Qoyma xaldan xal olmaz, xal başdan gərək” atalar sözündə insanda bir bacarıq əzəl başdan olmalıdır mənası aşılır. Bu atalar sözü azərbaycanlıların “Quyuya su tökməklə quyu sulu olmaz” misalına çox uyğundur. “*Xorar icirə uləc qəyçirde*²⁹ – İt yediyini qusacaq” atalar sözü isə mənfi xüsusiyyətli adamlar haqqında deyilir və nə görübsə, nə eşidib, necə tərbiyə görübsə, onu da gec-tez bürüzə verəcək mənasını bildirir.

Vətənin əziz və müqəddəs olması, vətən yolunda qurban getmək fikri də bu regionda dolaşan atalar sözlərinin əsas ideyasıdır: “*Vətənimə qovuşdum, cəsədimə can gəldi*”, “*“Vətəni sevmək imandandır, vay ona ki, içində olmiya”*³⁰. Axıska türklərinin folkloruna aid bu nümunələrdə sürgün həyatı, keçirdikləri maddi və mənəvi sıxıntılar öz poetik əksini tapmış, doğma yurdlarına bitib-tükənməyən həsrət duyğusu və döyüşkən insanlara xas olan nikbinlik hissi dəqiq cizgilərlə ifadə olunmuşdur.

“*Tapmacalar*” paraqrafında tapmacaların azsaylı xalqların folklorunda yerindən və spesifikasiyadan danışılmışdır. Ən maraqlı janrlardan biri olan tapmacalarda xalqın məşğuliyyəti, yaşam tərzini və psixologiyası öz əksini tapır, onların məişətinin detalları ilə bağlı olur. Məsələn, misgər alətlərindən olan körüklə bağlı tapmacada deyilir: *Havoyi hıstı, cuni na* (Dam) – Nəfəsi var, canı yox (Körük)³¹.

²⁷ Yenə orada, – s.149.

²⁸ Yenə orada, – s.182..

²⁹ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.183 s.

³⁰ Ramizova Zülfiyyə, 1955, evdar qadın, Qoşakənd k., Axıska türkü

³¹ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.91.

Ləzgilərin epik folklor örnəkləri arasında tapmacalara (*ləzgicə* “*imuça maçar*”) çox rast gəlinir. Bu tapmacalarda incə eyhamlar, zahiri əlamətlər, dəqiq bənzətmələr və təyinatına uyğun ifadələr vasitəsilə məişət əşyası olan qayçı, qış gecələrinin çərəzi sayılan qovurğanın cavab olduğu sonda üzə çıxır.

*Янла мІуѳ тун Таєур сив акъайдач (мудрамІ)*³²

-Qulağına barmaq salsan, ağzın açar (qayçı).

*МучІу цуру цІегъер къугъада (кІалар)*³³

– Qaranlıq tövlədə keçilər oynamağa növbədə (qovurğa).

İvanovkadan toplanmış tapmacalarda əmək kultu, kənd təsərrüfatı alətləri və məhsulları, habelə molokanların gündəlik məişəti ilə əlaqədar əşyalarla bağlı motivlər əsas yer tutur.

Dissertasiyanın “**İsmayılı bölgəsinin azsaylı xalqlarının lirik və mərasim folkloru**” adlanan dördüncü fəslə üç paraqrafdan ibarətdir. “*Lirik folklor mətnləri: nəğmə, mahnı, bayatı, mani və çastuşkalar*” paraqrafında azsaylı xalqların lirik mətnləri araşdırılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu xalqların folklorunda epik növlə müqayisədə lirik nümunələrə daha az rast gəlinir. Lirik növün ən qədim janrı olan əmək nəğmələrinə aid olan misgərlik nəğmələri, təbii ki, Lahılda sənətkarlığın və ticarətin inkişaf etməsi ilə bağlı yaranmışdır. Məsələn, misgər belə oxuyurdu:

Мән мисгәрәм, дırist minum çı гүйи

Тава, гажқун, кəфгир, бəсдi, ye сөйи

А xudoman rozi birom мән doim

*Рuzimənə vorde bı dər ü doim.*³⁴

Mən misgərəm, düzəldərim, nə desən

Tava, qazan, kəfkir, güyüm, aşızən.

Mən Allahımdan razı oldum daim,

Çünki ruzimi qapıma gətirib daim

³² Yenə orada, – s.148 s.

³³ Yenə orada, – s.131

³⁴ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.131

Lahıclların məişət nəğmələrinə lahicca oxunan az sayda layla və oxşamaları da daxil etmək mümkündür. Laylalar əsasən qafiyəli nəsr formasında olurdu:

*Tı mənə gülmani, gülmani, ey, bülbülmani*³⁵

Sən mənim gülümsən, ey, bülbülümsən.

Lahıccda qeydə alınan konkret uşağın adına oxunan oxşamalar kiçik həcmli dir:

Mənə baleman yettəki,

Mənim balam bir dənədir,

Üyiş Fərəculla

O da Fərəculla³⁶.

Lahıç folklorunda az sayda mahnılar da vardır. Toylarda xanəndələr mahnıları daha çox Azərbaycan dilində oxuyurlar. Lahıccda ifa olunan “Tüti xola” ,”Çimnoz xanım” və b. mahnıların özünəməxsus melodiyası olsa da, Azərbaycan xalq mahnılarının güclü təsiri hiss olunur. Burada bulaq başına gedən qıza sevgisini bəyan edən gənc oğlan hislərinin həm də gizlin qalmasını istəyir:

Ə kilə, kilə, tı kıstı?

Ay qız, ay qız, sən kimsən?

Mənə diri xandısdı.

Məni görüb niyə güldün?

Biyə bıra bı öti,

Gəl sən suyuna get,

*Mara mə gü bı möti*³⁷

Anana gedib heç nə demə.

Ləzgilərin folklorunda janrlar arasında nağıllar, rəvayət və əfsanələr, xalq mahnıları, bayatılar, atalar sözləri və məsəllər, tapmacalar əksər vaxtlarda ləzgi dilində söylənsə də, digər qonşu xalqlardan əxz edilmiş nümunələrdə əsasən də Azərbaycan dilindən daha çox istifadə olunur. Mani adlanan ləzgi mahnılarının əksəriyyətinin melodiyası Azərbaycan xalq mahnılarının təsiri altında formalaşmışdır. Məsələn, Azərbaycan xalq mahnısı “Bu Leyli” mahnısına həm adı, həm melodiyası baxımından bənzəyən “Muleyli” ləzgi manisini (ləzgicə “muleyli” dağ çiçəyi mənasını verir) nümunə göstərmək olar. Bu manilərin əksəriyyəti məhəbbət mövzusundaır.

³⁵ Söyləyəni – Əliyeva Ağadostu, 1937, Lahıç qəs., lahic(vəfat edib)

³⁶ Söyləyəni – Əliyev Kəbləmi, 1965, misgər, Lahıç qəs., lahic

³⁷ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.132

Hapıtlardan toplanmış lirik növə aid nümunələr içərisində mahnılar, bayatılar və laylalar da maraq doğurur. Onlar da mahnıları lahiclar və ləzgilər kimi mani adlandırırlar. Belə manilərdən birinə baxaq:

Sündürüm lürdəd uc vəcə.

Heç kim deməz bu mənimdir,

Ləc ənice lüc yəcə.

Bu, onundur, bu, onundur,

Siyesə rovc xurəcə .

Hər nə varsa, Allahındır.

Yə kumuğanəd kum haloyo?!³⁸ Bizim kənd kimi kənd harda var?

Konkret melodiyası və musiqi alətləri olmadan oxunan, əl çalmaqla müşayiət olunan bu manidə kəndin gözəlliyindən və onun gül-çiçəklərindən danışılır, bu kəndin saf suyu, əlvən çiçəkləri və pak çörəyi hamı üçün birdir, heç kim: “*Ləc ənice lüc yəcə* – O, onundur, bu, bizimdir” demir, burada “*Şiyesə rovc xurəcə* – Hər nə varsa, Allahındır”, – deyə oxuyurlar. Bəndlərin sonunda doğma kəndlərinə dərin sevgi duyulan: “*Yə kumuğanəd kum haloy* misrası təkrar işlənir.

Ləzgilər arasında lirik növün ən çox yayılmış janrı bayadrır. Bayadr adlanan nəzm parçaları yalnız bitkin dörtlük olmaq baxımından bayatılara bənzəyir. Qeyd etmək lazımdır ki, ləzgi bayadrları əsl Azərbaycan bayatılarından əsaslı dərəcədə (misraların həcmi, qafiyə quruluşu və məzmun cəhətdən) fərqlənir. Ləzgi bayadrlarında tez-tez dağ, dərə obrazları və onlara müraciət diqqət çəkir. Bayadrlarda ləzgi xalqının həyat şəraiti, məişəti və daxili mənəvi dünyasını görmək mümkündür. Təpədə çardağ quran çobandan qismətinin sönməsinə dözə bilməyən gənc qız gecə-gündüz dərdləri zümzümə edən bir bulaq düzəltməsini xahiş edir:

Къакъан синел чардах ая

Чардах ая, вун чубан я,

Дердерикай булах ая,

Чун чаз тахъай нис заман я.³⁹

³⁸ Yenə orada, –179 s.

³⁹ Azsayılı xalqların folkloru / tərtib edən S.Kərimova. – III cild, – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s. 143 s.

Sən təpədə qur bir çardağ,
O, daldalıq, həm də taxtdır.
Dərdimizdən düzəlt bulaq,
Taleyimiz sönən vaxtdır

Azərbaycan folklorunun lirik növünün aparıcı janrı hesab edilən bayatılar Lahic folklorunda da özünə yer tapmışdır. Lahiclərin azərbaycanca oxuduqları bayatıların bəzilərinə Lahiclə bağlı detalların (məsələn: Girdiman çayı) da daxil edildiyini görmək olar.

*Stəkanım qanlıdır,
Əl dəymə, dərmanlıdır.
Əslimi xəbər alsan,
Əslim Girdimanlıdır* ⁴⁰.

Azərbaycan dilində olan bayatılarla yanaşı, Şahməmməd Dağlaroğlu, Ağami Bağırılı və İshaq Mövlamov kimi şairlər lahicə uğurlu bayatı nümunələri yaratmışlar. Azərbaycan bayatılarındakı aparıcı mövzu olan sevgi hisləri lahicə bayatıların da əsasını təşkil edir. Bayatının birində Lahic qızlarının gözəlliyi bədii sualla dilə gətirilir:

<i>Bəhlirə küləhoni,</i>	Yanındakı kolluqlar,
<i>Bə külə giləhoni.</i>	Kolluqlarda gilələr,
<i>Bı gözəli bicə hi,</i>	Gözəllikdə kim çatar
<i>Löyijə kiləhoni?</i> ⁴¹	Lahic qızlarına?

Axıskalıların manilərində də eyni motivlərə rast gəlmək mümkündür: “*Vətən dərdi, yurd dərdi, qəriblik, həsrət, nakam sevgi, eyni zamanda gələcəyə inam, qürur, ləyaqət – bu manilərin əsas motivləridir*”⁴². Məsələn:

*Ağ qoyun mələr gəlir,
Dağları dələr gəlir,
Vətən qapsi açılsa,*

⁴⁰ Söyləyəni - Mövlamov İshaq, 1979, mədəniyyət işçisi, Lahic qəs., lahic

⁴¹ Azsayılı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.111.

⁴² Axısqa türk folkloru. – Bakı: Nurlan, – 2010. – s. 64

*Kövlümə nələr gəlür*⁴³

Hərçə qeydə alınmış layla o cəhətdən maraqlı doğurur ki, onda Azərbaycan laylalarına xas olan forma xüsusiyyətləri: hecaların sayı, qafiyyə quruluşu və laylanın nəqarətində xüsusi sözlərin (ququ, laylay, cicci) seçilməsi kimi cəhətlər özünü aşkar şəkildə göstərir.

Laylay lure zın zıv-əz

Şəfa işi dərdi məz.

Laylay a cicci bala ,

Və dərdə işi nikri-bəz.

Nəqarət

Laylay , a ququ bala,

Laylay , a cicci bala

Laylay dedim mən sənə,

Şəfa olsun dərdlərinə

Laylay, a cici balam,

Dağlar qalsın dərdinə

Laylay, a ququ bala

Laylay, a cici bala.⁴⁴

Prof.R.Qafarlı Dağıstan xalqlarında (ləzgi, tat, kumuk) “laylay” və “ilalay” nəqarətlərinin eyni məqamda – körpələri yuxuya vermək üçün oxunduğunu qeyd edir və tədqiqatımızın predmeti baxımından maraqlı doğuracaq ləzgi və tat laylalarını nümunə verir:

Ləzgilərdə:

Лайла, зи бала лайла,

Зи азиз бала лайла,

Зи гуьрчел бала лайла..

Tatlarda:

Илалай, дила иган,

*Лайла, дила ахЫарин*⁴⁵

Rus folklorunda məşhur olan çastuşkalar molokanlar arasında da çox yayılmış lirik janrdır. Çastuşkalarda günün vacib problemləri və ailə münasibətləri, habelə gənclər arasında sevgi anları məzəli bir şəkildə şeir formasında ifadə olunur:

По секрету всему свету

Bir sır kimi dünyaya

⁴³ Yenə orada, – 65 s.

⁴⁴ Azsayılı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.181.

⁴⁵ Qafarlı, R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası / R.Qafarlı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.135.

На прощанье я скажу:

Vidalaşanda deyəcəyəm:

Век жить буду – не забуду Bir əsr də yaşasam, unutmaram

*Молоканскую ланчу*⁴⁶

Molokan lapşasını.

Çastuşkada lapşanın molokan adı ilə yanaşı çəkilməsi nümunənin məhz molokanlara aid olduğunu göstərir. Yeməklər sırasında xüsusi yeri olan un məmulatı - lapşa molokanların bütün təntənəli mərasimlərində qonaqlara təqdim olunur, sırf mərasim səciyyəsi ilə fərqlənir.

“*Uşaq folkloru: düzgü və yanıltmaclar*” paraqrafında göstərilir ki, lahıç folklor nümunələri arasında uşaq və gənclərin daha çox maraq göstərdiyini uşaq folkloru örnəkləri hesab edilən düzgü və yanıltmaclar görmək olar:

Rafdum ba buni qozi,

Getdim məscid damına

Duto qəloğ bı vozi .

İki qarğa oyununa.

Ye sanq şundum na rasi,

Bir daş atdım çatmadı,

Dı sanq şundum na rasi ...

İki daş atdım çatmadı,

Ə viniman xun umo .

Burnumdan qan açıldı,

Xuno dorum bı xori,

Qanı verdim mən yerə,

Xori be man güvö do....

Yer mənə ot verdi.

Məllö be man kitob do.

Molla mənə kitab verdi.

Kitoba dorum bə xudo,

Kitabı verdim Allaha,

*Xudo be man ımır do.*⁴⁷

Allah mənə ömür verdi.

Bu düzgünün başqa bir variantına Lahıç qəsəbəsinin qonşuluğundakı Əhən kəndində bir söyləyicidən qeydə alınmışdır:

Rafdum dirum ye qozi ,

Getdim gördüm bir qazi,

*Dirum dımi durozi*⁴⁸

Gördüm ki, quyruğu uzundur

Daha iki kiçik düzgüdə söz oyunu və sürət maraq doğurur:

*İn məliki, Tanti tıniki, Bortı nimiki. Münəvvər, Dım təvər, Bəxtəvər, Vərhəvər*⁴⁹

⁴⁶ Русский фольклор Азербайджана. – Баку: Мутарджим, – 2015, – с. 208

⁴⁷ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.133.

⁴⁸ Söyləyəni - Qardaşov Cəfər, 1970, müəllim, Əhən k., lahıç

Lahic uşaq folklorunda yanılmaclara da rast gəlinir:

Xırşa xordi, xırşa şundi, Ağız südünü içdi, ayını atdı.
*Xırşa xordi, xırşa şundi*⁵⁰. Ayını yedi, ağız südünü atdı.

Bölgədə əksər yaşayış məntəqələrində əhalinin gündəlik məişətlə bağlı adət-ənənələrinin və bu adət-ənənələrin təzahür etdiyi mərasimlərinin qorundunu göstərən fakt həm də uşaqlar arasında keçmişdə səslə-hərəkətli oyunlarının (“Ənzəli”, “Kos-kos”, “Cızıq-turna” və s.) məşhurluğu idi.

“*Azsaylı xalqların mərasim folkloru*” paraqrafı üç bənddən ibarətdir. “Təqvim-mövsüm mərasimləri” bəndində Lahic mərasimləri təqvim-mövsüm, məişət və okkazional kimi təsnifatda verilmişdir.

Mövsüm mərasimləri ən qədim mərasimlərdəndir. Azərbaycanda əvvəlcə xristianlığın, daha sonra islamın qəbul edilməsindən sonra ətraf aləmə monoteist baxışlar təbiət qüvvələrinə inama üstün gəldi, lakin bu günə qədər mərasimlərdə həyata keçirilən ritualların magik və sehrli gücünə güvən hələ də qalmaqdadır.

Təbiətin yaz və qış fəsilləri ilə bağlı mövsüm mərasimləri daha zəngin olur. Qışda əvvəlcə böyük və kiçik çillə, sonra Xıdır Nəbi bayramı qeyd olunardı. Lahıclar Novruz bayramını əsl milli bayram kimi keçirirlər. Məlumdur ki, əvvəlcə radikal din xadimləri tərəfindən təqiblərə və qadağalara məruz qalan Novruz bayramı zaman keçdikcə İslamın IV xəlifəsi Həzrət Əlinin adı ilə əlaqələndirilmiş, hətta lahıclar bu bayrama “*id cənab Əmir*” (yəni Cənab Əminin bayramı-D.Ə.) adını verməklə onu İslam dini ilə “barışdırmağa” çalışmışlar.

Artıq Novruza bir ay qalmış çərşənbələr qeyd olunur. Son çərşənbə axşamı qızlar qonşuların evlərinə “qapıpusdu”ya gedir və eşitdikləri sözləri ürəklərindəki niyyətlərə uyğun olaraq yozmağa çalışırlar.

⁴⁹ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s. 133.

⁵⁰ Söyləyəni - Dağlaroğlu Şahməmməd, 1956, jurnalist, İsmayılı ş., lahic

Kosa və Keçəl kimi Novruz qəhrəmanlarının iştirakı ilə müşaiyət olunan tamaşa və oyunlara lahıcların Novruz şənliklərində rast gəlinmir.

Ləzgilərin folklorunda da lirik növə aid nümunələr və mərasimlər xüsusi yer tutur. Məişətində və gündəlik adət-ənənələrə münasibətdə digər xalqlardan fərqli olaraq, daha mühafizəkar olan ləzgilərin folklorunda, xüsusən də mərasimlərində qonşuluqda yaşayan digər xalqların, əsasən də azərbaycanlıların təsiri hiss olunur. Ləzgilərin əsas mövsüm mərasimləri “Yaran suvar” adı ilə qeyd olunan Bahar (Novruz) bayramıdır.

Lahıç məişətində toy və yas mərasimləri əhəmiyyətli yer tutur. Toy mərasimləri 3 mərhələdə - toya qədər, toy və toydan sonra icra olunur. Bu mərasimlərə “qızgördü”, “həri”, “nişan”, “xonça”, “varaş”(lahıcca “ son söhbət”-Ə.D.) “*hiynəbərun*” (lahıcca “xına apardı”), “*sərçiran*” (lahıcca “baş qırma”) “*üzəçixdı*” və s. aiddir.

İsmayılıda yaşayan azsaylı xalqların yas mərasimləri digər bölgədəki adətlərə uyğundur. Lahıcin yas mərasimlərində ağılar, əsasən, azərbaycanca oxunur, nəsrədə olan oxşamalar isə həm azərbaycanca, həm də lahıcca söylənilir. Lahıcdə söylənmiş bir ağı toylarından heç bir il keçməmiş gənc ailədə gənc oğlanın dünyasını dəyişməsi ilə bağlıdır.

Gəlin, dur çıx pərdədən,

Nazım, dur çıx pərdədən.

Al geydin, yaraşmadı,

Qara gey, çıx pərdədən ⁵¹.

Ləzgilərin məişətində toy mərasimlərinin yeri çox önəmlidir. Oğlan, yaxud qızın evlənməsi valideynlərin məsləhəti olmadan baş tutmazdı. Ailə razılaşdıqda evlənmə tədbirləri başlanardı. Əvvəlcə qadınlar qızgördüyə (*ləzgicə* “*ruş akun*”-B.R.) gedər, daha sonra razılıq üçün təkrar gedər, qız üçün üzük və baş yaylığı aparardılar. Müəyyən müddət sonra oğlanın yaxın qohumları

⁵¹ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.107.

nişan bazarlığı aparar, xonça mərasimi (*ləzgicə* “*qırartun*”-B.R.) keçirilər, şirni paylama (*ləzgicə* “*qimin pay*”-B.R.) olardı. Qızlar üçün başlıq pulu alınardı. Nişan mərasimi “*nişan ktun*” adlanır. Qız üçün başlıq pulu “*niged pul*” yəni yol pulu verilir.⁵²

Qız ata evini tərk edəndə ocağı öpər və həyətdən çıxanda dönüb ata evinə baxa bilməzdi, “Gözü ata evində qalan qızın bəxti yaxşı olmaz, xoşbəxtlikdən uzaq olar və ata evinə geri dönər” deyər düşünlər. Ləzgilərdə ana tərəfinin qohumlarına daha çox üstünlük verilərdi. Məsələn, üstündə gəlin aparılan atın cilovunu gəlinin dayısı tutardı. Gəlin ər evinə gələrkən əlini bəzən 1, bəzən də 3 dəfə una batırıb bərəkət rəmzi kimi evin girişində divarı unlayardı. Ləzgilərin qab sındırma ritualı əski inancılara görə evin kandarında olan bəd ruhların qovulması üçün icra edilir.

Molokanların mərasim folklorunda məişət və təqvim mərasimləri əsas yer tutur. Molokanların ayinlərində onların təliminin izləri hiss olunur: bu zaman din, ailə, nikah, toy, əmək, yeməklə bağlı ilkin təsəvvürlər açıq-aşkar özlərini büruzə verir.

“Okkazonal mərasimlər və ilkin ibtidai təsəvvürlərlə bağlı arxaik janrlar: ovsun, alqış və qarğışlar” bəndində insanların sakral dünyaya nüfuz etmək istəyinin ovsunlar, alqışlar və qarğışların əmələ gəlməsinə səbəb olmasından bəhs edilir. İsmayılıda yaşayan azsaylı xalqların alqışları Azərbaycanda yaşayan digər xalqların nümayəndələrinin söylədiklərindən o qədər də fərqlənmir, çünki əslində, bütün xeyirxah insanların bir-birinə arzuladıqları əksərən eyni olur: hamı bir-birinə xoşbəxt, sağlam, pisləklərdən uzaq və dinc həyat arzulayır. Müxtəlif mərasimlər zamanı, gündəlik məişət və insani münasibətlərlə bağlı yaranan alqışlar çoxluq təşkil edir: “*Ərsi bı xor xunet tı*” (Evində toy olsun), “*Salomət bire rasi*” (Salamat gedib çatasan), “*Yekiti hazorto boşı*” (Birin min olsun), “*Bı çanto xuba idon dərend*” (Neçə

⁵² Söyləyəni – Rəhimov Bəxtiyar, 1950, təqaüdcü, Qalacıq k., ləzgi

yaxşı illərə çıxasınız), “*Xudo dəstura bə tihə kiseti nə dəni*” (Allah əlini boş cibinə salmasın)⁵³.

Ləzgilər arasında da digər xalqlarda olduğu kimi əski inancların təsiri ilə yaranmış və hələ də gücünə inamın yaşadığı ovsun, alqış və qarğışlar da çoxdur. Məsələn: *Byn upudaz fuy!*– Yeddi ərə gedəsən.⁵⁴ Bu qarğış xüsusi effektdə malikdir. Ləzgi qadınları arasında bəyənilməyən və xoşagəlməyən bir iş qadının bir neçə dəfə ərə getməsidir. Qadın üçün qarğışda söylənəndən ağır ikinci bir bəddua düşünmək olmur.

Kişilər üçün “ Görüm sinənə ağ tük çıxsın” alqışı uzun və sağlam ömür arzusu ilə söylənir.⁵⁵ “ Saçın kəsilsin” qarğıışı ərgən qız üçün ən ağır bir qarğış hesab edilir.

Okkazional səciyyəli təbiətlə bağlı keçirilən “Güdül gəzdirmə” mərasiminə lahıclarda rast gəlmək mümkündür. Bu mərasimin məqsədi uzunmüddətli yağışın dayanması və günəşin çağırılması idi. Bu zaman bir çömçəni parlaq rəngli, əsasən qırmızı rəngli parçalardan istifadə etməklə üzü günəşə bənzər gəlincik kimi bəzəyər, onu “Güdül” adlandıraraq ev-ev gəzdirər, nəgmə oxuyar və pay yığardılar:

Güdül ,güdül gərdunim ,

Güdülə poyi rə vəçinim,

Umrüz in qəllə afdə,

*Səböh ye kələ afdə*⁵⁶,

Güdül, Güdül, gəzdirək,

Güdülün payını yığaq.

Bu gün balaca bir gün çıxsın,

Sabah lap böyük bir gün çıxsın

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş qənaətlər ümumiləşdirilmişdir: Hər bir azsaylı xalqın folklor nümunələrinin araşdırılmasından əvvəl həmin xalqın tarixi, dili, mədəniyyəti, o cümlədən folkloru haqqında aparılmış araşdırmalarda müsbət tərəflər göstərilmişdir. Dissertasiya boyu azsaylı xalqın nümayəndələrindən toplanmış və əvvəllər çap

⁵³ Azsaylı xalqların folkloru / tərtib edənlər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017, – s.18

⁵⁴ Yəni orada, – s.146-147

⁵⁵ Söyləyəni - Məsimov İldırım , 1954, müəllim, Mollaisaqlı k., həpət

⁵⁶ Söyləyəni - Əliyev Maarif, 1972, muzey işçisi, Lahıç qəs., lahic

olunmuş folklor materialları üzərində ciddi araşdırma aparılmış və folklor ənənələri tədqiq edilmişdir.

Azsaylı xalqların folklor nümunələrinin toplanması və tədqiqata cəlb olunması Azərbaycan folklorşünaslıq elmində nisbətən yeni hesab olunan bir sahənin – Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi sahəsinin inkişafına kömək edəcəkdir. Nəticədə regionlardan toplanan və sistemləşdirilən folklor materialları ümumazərbaycan folkloru xəzinəsinə yeni mövzular, fərqli janrlar, lokal qəhrəmanlar və tolerantlıq nümunəsi olan hibrid nümunələr yeni bir nəfəs gətirəcək və Azərbaycanın folklor panoramını tamamlamış olacaqdır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalələrində və elmi konfranslardakı çıxışlarında öz əksini tapmışdır:

1. Фольклор малочисленных народностей Азербайджана: лагичцы // Традиционная культура народов Поволжья Материалы II Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Казань: 10-12 февраля 2015 г. – с.24-38

2. Azərbaycan regional folklorunda Lahic lətifələrinin yeri // “Kitabi Dədə Qorqud” və türk dünyası Beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: 29 dekabr 2015. – s.557-563

3. Lahiclərin folklorunda fərqli mədəniyyət elementləri // Azərbaycan folkloru və milli-mədəni müxtəliflik. Beynəlxalq konfransın materialları. – Zaqatala: 19-20 may 2016. – s.192-199.

4. Folklorumuzda multikulturalizm və bilinçvizm // Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri. Beynəlxalq konfransın materialları. – Bakı: 8-9 sentyabr, 2016. – s.180-184

5. Фольклорные традиции русских молокан, живущих в Азербайджане // Литература и художественная культура тюркских народов в контексте Восток-Запад. Материалы между-

народной научно-практической конференции. – Казань: 17-18 ноября, 2016. – с.10-13

6. Ahıska türk atasözlerinin özellikleri// Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu. – Erzincan: 11-13 mayıs 2017. – cilt 1, – s. 61-65

7. Azsayılı xalqların folkloru / tərtibçilər A.Əhmədli, D.Əliyev. – II cild. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – 196 s.

8. Особенности обрядового фольклора лахыджей // Исследования кавказоведения, –Тбилиси, 2017. №9, – с.133-142.

9. Nəpıtlar və onların folklor ənənələri // “Gücümüz birliyimizdədir” elmi konfransın materialları. – Bakı: 2018, – s.114-141

10. Lahıc atalar sözləri, məsəlləri və ləqəbləri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2018. №4, – s.68-76

11. Bölgə folklorunda bilinqvizmin rolu // Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. – 2018. № 52. – s. 165-171

12. Lahıc folkloru nümunələrinin toplanmasında M.Əfəndiyevin rolu // Azərbaycan elminin və təhsilinin müasir problemləri mövzusunda Beynəlxalq elmi konfansın materialları. – Qazax: 25 may 2019. – s.238-242

13. İsmayılı etnomühitindəki ləzgilərin folklor ənənələri // – Bakı: Dədə Qorqud, – 2020.№1 – s.128-132.

14. Folklorda xalq sənətkarlığı ənənələrinin yeri // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2020.№1 – s.312-320.

15. İsmayılı etnomühitindəki azsayılı xalqların folklorunda nağıl janrı // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2021.№6 – s.15-23.

Dissertasiyanın müdafiəsi 28 İyun 2021-ci il tarixində saat 16.00 Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.27 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1001, Bakı şəhəri, 8-ci Kiçik Qala döngəsi, 31

Dissertasiya ilə AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Ali Attestasiya Komissiyasının (aak.gov.az) və AMEA Folklor İnstitutunun (folklor.az) rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27.05 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:

Kağızın formatı: 60x84/^{1/16}

Həcmi: 47278

Tiraj: 100 nüsxə